

עדי חתימה ועדי מסירה

הרב יעקב פיינגולד

- א. סוגיית הגמרא
- ב. ביאור מחלוקת התנאים
- ג. הבנת תפקיד העדים בשטר

א. סוגיית הגמרא

המשנה הראשונה של מסכת גיטין (ב.) אומרת: "המביא גט ממדינת הים צריך לומר בפני נכתב ובפני נחתם."

בטעמה של תקנה זו מביאה הגמרא מחלוקת בין רבה ורבה (ב.). לדעת רבה אין בני מדינת הים בקיאים בצורך שהגט יהיה "לשמה", ואמירת השליח הינה עדות שהגט אכן נכתב ונחתם לשמה. לעומת זאת, לפי שיטת רבא, אנו חוששים כי הבעל יטען שהגט מזויף, ולא תהיה בידינו אפשרות לקיים את חתימות העדים, ולכן באה אמירת השליח כקיום מראש של החתימות. בהמשכה, אומרת הגמרא, כי לפי שיטת רבה, משתמע מלשון התקנה "בפני נכתב ובפני נחתם", כי התנא של משנתינו סובר כי הן הכתיבה והן החתימה חייבות להיעשות "לשמה". כלומר, מבין הוא שהוראת הפסוק "וכתב לה", שממנה נלמד הצורך בעשיית גט "לשמה", נאמרה על הכתיבה ועל החתימה כאחד.

בתחילה, פונה הגמרא לבירור זהותו של בעל שיטה זו, על בסיס מחלוקת רבי מאיר ורבי אלעזר. דעת ר"מ הינה כי עיקר השטר הוא החתימות שבו, ולכן אפילו רק חתמו בתלוש - כשר. ברור, אפוא, כי "וכתב", נאמר רק על חתימת העדים ולא על כתיבת הגט. מאידך גיסא, לפי שיטת רבי אלעזר אין כלל צורך שתהיינה חתימות בשטר, ודי במסירתו בעדים לאשה. אם כן, דין "וכתב" נאמר על הכתב בלבד ולא על חתימת העדים.

במסקנת הסוגיא מביאה היא שתי אפשרויות מיהו התנא של משנתינו. האפשרות הראשונה היא כי משנתינו שנויה בשיטת רבי אלעזר, אשר אמנם דעתו היא שאין צורך בחתימות בשטר, אך אם חתמו עליו עדים, צריכה חתימתם להיות כשרה, כלומר גם לשמה. כלשון הגמרא: "מודה ר"א במזויף מתוכו שהוא פסולי". האפשרות השניה הינה להביא שיטה שלישית בין התנאים, והיא שיטת רבי יהודה,

לפיה בין הכתיבה ובין החתימה צריכות להיות בתלוש, כלומר, לפיו שתיחן מחוייבות בגט.

על האפשרות השניה שואלת הגמרא: אם יש ברייתא מפורשת שזו שיטת רבי יהודה, מדוע לא הובאה בתחילה? ומשיבה, כי יש תמיד עדיפות להעמיד משנה מסופקת כדברי רבי מאיר, בשל הכלל "סתם משנה ר"מ", ובנידון דידן יש גם יתרון בהעמדת המשנה כרבי אלעזר, מפני שהלכה כרבי אלעזר בגיטין.

ב. ביאור מחלוקת התנאים

מבוא

כאמור, מחלוקתם של ר"מ ור"א נוגעת להגדרת עיקר השטר, וממילא למה מתייחס "וכתב לה". לפי ר"מ, עיקר הגט הוא חתימות העדים, ולכן "אפילו מצאו באשפה וחתמו ונתנו לה כשר", ואילו לפי ר"א, עיקר הגט הוא הכתב, ו"אע"פ שאין עליו עדים, אלא שנתנו לה בפני עדים, כשר". ניסוח זה של דעת ר"א כסובר שצריך מ"מ שיהיו עדיין במעמד הנתניה מביא את הגמרא לנסח את תוכן מחלוקתם ככזה שלרבי מאיר "עדי חתימה כרתי", כלומר הם נדרשים על מנת שהגט יכרות, ואילו לפי ר"א "עדי מסירה כרתי".

שתי קומות יש בביאור מחלוקתם. האחת- מבנית- בהגדרת מבנה מחלוקתם. השנית- תכנית - בהבנת סברת הצורך בכלל בשני עדים בקניין שטר ובהבנת סברת מחלוקתם

נחלקו רבותינו הראשונים בבירור דעת ר"א, כדלקמן:

(1) שיטת התוספות

על דברי הגמרא כי היתה העדפה להעמיד את המשנה אליבא דר"א, מכיון שהלכה כר"א בגיטין, מעירים התוספות¹, כי בעניין זה מצאנו מחלוקת להלן במסכתין (פו:) בין רב לשמואל. לפי רב הלכה כר"א רק בגיטין, ואילו לפי שמואל הלכה כר"א אף בשאר שטרות. מכיוון שכלל נקוט הוא שהלכה כשמואל בממונות, הרי שהלכה כר"א גם בשאר שטרות, ומדוע אם כן נקטה הגמי "הלכה כר"א בגיטין", לכאורה כרב? על כך משיבים התוספות כי הגמרא לא באה לפסוק כרב, אלא נקטה בלשון זו, מפני שסוגייתנו עניינה גיטין.

¹ ד. ד"ה "דקיימא לן"

בשלב זה, מדגישים התוספות כי "לפיכך צריך לזהר שיהיו עדי מסירה בשעת נתינת הגט", כי לפי רבי אלעזר אין די בעדי חתימה. בעקבות זאת מבארים התוספות, שלפי האמור, יש להבהיר את משמעות תקנת רבן גמליאל הזקן שיהיו "העדים חותמים על השטר מפני תיקון העולם" (לד: במשנה) כנועד למקרה שאין עדי המסירה בפנינו. אין מובנה של תקנה זו כי די לנו בחתימות מצד עצמן, אלא משמעותה הנה שבראותנו שהגט נחתם בעדים, משמע מכך שמסתמא גם ניתן בכשרות, כלומר בפני עדי מסירה. התורת גיטין והפני יהושע (על התוס') מדייקים מהלשון "לפיכך", שהתוספות תולים את הדין שלפי רבי אלעזר לא יועילו עדי חתימה בכך שהלכה כר"א גם בשטרות. לכאורה, הדבר קשה שהרי גם אם הלכה כר"א רק בגיטין, עדיין ניתן לומר שכוונת ר"א היא שדוקא עדי מסירה יועילו בגט ולא עדי חתימה?

היסוד המונח בבסיס תשובתם של הפניי והתוי"ג הוא שצריך לומר כי לדעת תוספות המחלוקת בין רב לשמואל, האם הלכה כר"א גם בשטרות, נובעת ממחלוקת בהבנת תוכן דעת ר"א. לפי רב לשיטת ר"א יועילו גם עדי חתימה בגיטין. אם כן, בבואנו לפסוק הלכה בשאר שטרות יכולים אנו לומר שבממונות רק עדי חתימה יועילו כי צריך עדות שתעמוד ימים רבים (ר"ן מח. בדפי הרי"ף) ולא תהיה זו סתירה לכך שהלכה כרבי אלעזר בגיטין. אולם, לפי שמואל, לדעת רבי אלעזר יועילו דוקא עדי מסירה ולא עדי חתימה, ולכן להלכה, על אף שיש עדיפות לעדות בשטר, מכל מקום אי אפשר לומר שבשאר שטרות פתאום עדי חתימה כן יועילו שהרי זו סתירה לפסיקה שהלכה כרבי אלעזר בגיטין.

2) דברי הרי"ף

הרי"ף² פוסק הלכה כרב, שהלכה כרבי אלעזר רק בגיטין. כמו כן, הוא קובע כי לפי רבי אלעזר יועילו עדי חתימה בגיטין ללא עדי מסירה. הוא תומך הכרעה זו בראיה מהסוגיא להלן (פו.), ולפיה לרב, שפוסק הלכה כר"א בגיטין, הדין הוא ש"כתב ידי סופר ועד-פסולי", כלומר גט שחתום בו רק עד אחד יהיה פסול. לכאורה קשה, הרי אם יש עדי מסירה הרי הגט כשר אף ללא עדי חתימה כלל! צריך לומר, אפוא, שמדובר במקרה בו אין עדי מסירה, שאז לא יועיל עד חתימה אחד, אך בשני עדי חתימה הגט כשר לשיטת רבי

² מ"ז: - מ"ח. בדפי הרי"ף

אלעזר! כעת, מובנת התועלת בתקנת ר"ג הזקן להוסיף גם חתימת עדים בגט, מכיון שבאמת הם מועילים במקרה שאין עדי מסירה.
הרי"ף מסייג את דבריו בכך שהתועלת בעדי חתימה הינה רק בדיעבד, שכשאין עדי מסירה אין הולד ממזר, אבל לכתחילה צריך דוקא עדי מסירה והם העיקר. בסיום דבריו מביא הרי"ף את דעת הגאון, שחולק על הראייה האמורה מדברי רב, בנימוק שבאמת מדובר כשיש עדי מסירה, ובכל זאת אם חתום רק עד אחד, נחשב הגט כמוזיף מתוכו ופסול³.

3) מחלוקת הראשונים בדעת הרי"ף

הראשונים עוסקים בשאלה העולה על שיטת הרי"ף: מדוע לא מנסחת הגמרא את דעת ר"א כ"אף עדי מסירה כרתי"? התשובה לשאלה זו עומדת בבסיס מחלוקת הראשונים בעניין מעמדם של עדי חתימה לפי דעת הרי"ף:

א) רבינו אפרים⁴ דוחה את דברי הרי"ף בשל שאלה זו, ופוסק שבאמת לפי רבי אלעזר רק עדי מסירה כרתי.

ב) הרי"ף⁵ מסכים עם רבינו אפרים שרק עדי מסירה מועילים לפי שיטת רבי אלעזר, אך הוא מסביר שגם הרי"ף מודה לכך. כוונת דברי הרי"ף היא שכשיש עדי חתימה נחשב הדבר כאילו יש לנו עדים על המסירה, שהרי בשטר שהיה ביד הבעל וכעת הינו ביד האשה, יש עדות שהייתה פה מסירה.

ג) הרמב"ן⁶ מבאר כי הרי"ף סבור שבדיעבד מועילים עדי חתימה בלבד, כפשטות לשונו. אף-על-פי-כן, לא נקטה הגמרא בלשון "אף עדי מסירה", מכיוון שלכתחילה צריך דווקא עדי מסירה. הטעם לצורך זה בעדי מסירה הוא לטובת האשה בעתיד, שלא תצטרך לשמור את הגט מפני העכברים וכן למקרה בו הוא יאבד.

³ גם הרמב"ם (גירושין פ"א ה"יז) פוסק, כמו הרי"ף, שבמקום שאין עדי מסירה יועילו עדי חתימה ואף הוא מביא את דעת הגאון שעדי חתימה לא מועילים.

⁴ מובא בר"ן מז: ברי"ף ד"ה "והיינו"

⁵ שם

⁶ פו. ד"ה "וכתב רבינו הגדול"

4) ביאור דעת הר"ן

על-מנת לבאר את דעת הר"ן, יש צורך להשיב על השאלה הבסיסית: היכן היא העדות על המסירה המצויה כשיש עדי חתימה? על כך מצאנו שתי תשובות:

א) בספר קצות החושן⁷ מבאר הוא כי אם השטר היה ביד הבעל וכעת נמצא ביד האשה, אכן סהדי שמסרה לה, כלומר אנחנו העדים על כך שהיתה מסירה. מדברי הר"ן כאן לומד הקצות עקרון לכל התורה, שעדות ידיעה שווה לעדות ראייה⁸.

ב) הגר"ח בהלי' עדות⁹ מסביר כי גזירת הכתוב היא שהעדים החתומים בשטר נחשבים כעדים בעת המסירה.

נפקא מינה בין שתי שיטות אלו תהיה בגט הכתוב בכתב ידו של הבעל, שכעת נמצא אצל האשה. שלפי הקצות ודאי יש פה אכן סהדי והאשה תהיה מגורשת, ואילו לדעת הגר"ח סוף סוף אין פה עדות ממש, ולא תהיה מגורשת¹⁰.

אפשרות שלישית שמשמעת יותר בפשט לשון הר"ן הינה: שהעדים החתומים, בגט, בהיותו תחת יד האשה, מעידים הם בעצם ש"היינו שם וכעת אנו פה", כלומר מעידים "נמסרנו" והם עדי המסירה. כמובן שגם לפי הבנה זו, לא תהיה נכונה מסקנת הקצות לגבי "עדות ידיעה".

⁷ ס"י צ' סק"ז וסי' מ"ב סק"א

⁸ ולכן במקרה שהמקדש אמר הרי את מקודשת לי בטבעת זו, כשהטבעת היתה בידו, והעדים לא ראו את המסירה, אך פתאום ראו את הטבעת ביד האשה, נחשבת מציאות זו כעדות על ראיית המסירה, והאשה תהיה ודאי מקודשת.

⁹ פ"ג ה"ד

¹⁰ כמו כן, לדעת הגר"ח, דברי הר"ן כאן אינם המקור לתוקפה של עדות ידיעה.

ג. הבנת תפקיד העדים בשטר

על עצם מחלוקת רבי מאיר ורבי אלעזר מתעוררת שאלה. ההיגיון נותן ששטר יקנה גם בלא עדים החתומים בו ובלא עדים על המסירה. מניין אם כן נולד צורך זה בעדים, בין לר"א בין לר"מ?

1) סוגיית עדי קידושין

בגמרא קידושין (סה:), מסיקה שעל מנת שיחולו קידושין צריך שיהיו בו עדים במעמד הקידושין "המקדש בעד אחד אין חוששין לקדושיו". רב אשי מבאר שטעם הדבר הוא מכיון שבקידושין לא תקף הכלל "הודאת בעל דין כמאה עדים דמי", כפי שהוא בדיני ממונות, מכיון שבקידושין הוא חב לאחריני, ולכן לא נאמן בהודאתו. עוד מוסיף רב אשי, שבממונות אין צריך עדים במעמד הקניין על מנת שיחול, מכיוון שלא איברו סהדי אלא לשקרי.

2) שיטת קצות החושן

על סוגיית הגמרא האמורה, שואל הקצות (סי' רמ"א, ס"ק א) שתי שאלות:

א) אם אכן בממון הצורך בעדים הוא רק להכחשה, אך לא לגוף המעשה, מניין למדנו שבקידושין נדרשים עדים אף לגוף המעשה? (שהרי עצם המקור לדין זה בקדושין הינו גזירה שווה מממון "דבר דבר מממון")

ב) אם אכן בממון הצורך בעדים היא רק להכחשה, למה נדרש רב אשי לנמק שבממון הודאת בעל דין כמאה, שמובנו שאכן יש צורך בעדים, אלא שההודאה משמשת במקום עדים?

על בסיס שאלות אלו, מבאר הקצות, כי ודאי שבכל הקניינים שבתורה נדרשים שני עדים במעמד הקניין, אלא שבממונות הודאת בעל דין כמאה עדים והיא משמשת במקום עדים. כוונת הגמרא שבממונות "לא איברו סהדי אלא לשקרי" היא שבמקרה בו התמלא הצורך בעדים בחלות ע"י הודאת בעל דין, העמדת עדים ממש נצרכת רק אם יש חשש לשקרנות. לעומת זאת, בקידושין, מכיון שאין נאמנות בהודאת בעל דין, נצרכים עדים ממש.

המנחת אשר מבאר שהסברא בצורך בעדים או בהודאה בכל מעמד קניין הוא שהתורה דורשת שהקניין יעשה באופן שאפשר לאכוף אותו. בכל קנין כלולה האפשרות לדעת שנעשה כדן, או על ידי עדים או על ידי ההודאה המצויה בעצם מעשה הקניין.

ה"קצות" מבין כי עדים אלו, הנצרכים בכל מעמד קנין, הם הם עדי המסירה שמצריך ר"א במעמד קנין שטר. לאור זאת, יש מקום להסיק שבסתם שטרי ממון, בהם הודאת בעל דין כמאה, באמת לא יצריך רבי אלעזר עדי מסירה. (ואכן כך פוסק השולחן ערוך¹¹ שבסתם קנין שטר אין צורך לא בעדי חתימה ולא בעדי מסירה). רק בגיטין וקידושין, בהם אין הוא נאמן בהודאתו, נצריך שני עדי מסירה.

3) עדי מסירה בשיטת ר"מ

אם הולכים אנו בדרכו של הקצות, חייבים אנו לומר לכאורה, שגם ר"מ מודה לצורך בשני עדי מסירה בקניין (שאת מקומם תשלים בד"כ הודאת בע"ד), שהרי גם לדבריו ודאי שבקדושין הנלמדן מממון נדרשים עדים במסירה. עם זאת בקנין שטר מחייב בנוסף גם עדי חתימה, ועדי מסירה לבד לא יועילו. זאת, ככל הנראה, מפני שלשיטתו חלק מהותי מהגדרת "שטר" הוא חתימת העדים שבו, אולי - "עדות כתובה".

אולם נשאלת השאלה, כיצד מתמודד רבי מאיר עם הצורך בעדי מסירה בגט, בו לא יכולה הודאת בע"ד לבוא כתחליף לעדים?
לשאלה זו שתי דרכי מענה:

- א) התוספות ד"ה "דקיימא לן" מביאים בשם ר"ת את האפשרות הפשוטה ביותר והמחודשת ביותר. באמת, מודה ר"מ שבמקום בו אין הודאת בעל דין צריך גם עדי מסירה בנוסף לעדי החתימה!
- ב) על-פי דברי הר"ן בדעת הרי"ף, לעיל, נוכל להסתדר עם חידוש פחות גדול. ניתן לומר כשם שהסביר את שיטת הרי"ף לגבי דעת רבי אלעזר, שלפי רבי מאיר עדי החתימה עצמם ישמשו עדות על המסירה. לעומת שיטות התוספות והר"ן, קיים קושי ביישוב הדברים להבנת רבינו אפרים והרמב"ן בדעת הרי"ף, לעיל, שאפילו לפי רבי אלעזר, עדי חתימה מועילים מצד עצמם. אם אין לנו את חידושו של ר"ת שלר"מ צריך עדי מסירה בפועל, ואין אנו אומרים כדעת הר"ן, שלעדי חתימה יש אפשרות לשמש כעדות מסירה, מה יעשה ר' מאיר עם הצורך בעדי מסירה?

¹¹ חו"מ, סיי קצ"א סעי' א'

בטרם נשיב על שאלה זו, ניגש לבירור ערכם של עדי חתימה לדעת רבי אלעזר, לפי דברי הראשונים לעיל. גם בירור זה מעלה שאלה דומה לגבי דעת רבינו אפרים והרמב"ן.

4) עדי חתימה בשיטת רבי אלעזר

כאמור לעיל, שיטת התוספות היא שלפי שיטת רבי אלעזר לא יועילו עדי חתימה במקום עדי מסירה. בהמשך דבריהם, מתדשים התוספות חידוש עצום והוא, שבשטרי ממון, בהם יכולה הודאת בעל דין לשמש במקום עדי מסירה, נצריך לרבי אלעזר עדי חתימה בשטר!

מדברי התוספות עולה כי לכולי עלמא יש תמיד צורך הן בעדי מסירה (או הודאת בעל דין) כפי שביארנו לעיל, והן בעדים על השטר ע"מ שיהווה "שטר". מחלוקת התנאים עניינה בהגדרת העדים מהסוג השני. לדעת רבי מאיר, דווקא עדים החתומים בגוף השטר יכולים ליצור חפצא של שטר, ואילו לדעת רבי אלעזר יועילו לכך גם עדי המסירה.

לעומת שיטת התוספות, הרי שלדעת הר"ן, ערכם של עדי חתימה בשיטת רבי אלעזר הוא ביכולתם לשמש בתור עדי מסירה. מכיוון שאיננו באים ליחס לר"ן את חידושם של התוספות, נאמר, שלפי הר"ן לרבי אלעזר יש צורך רק בעדות מסירה. אם כן, גם לפי הר"ן לכולי עלמא צריך עדי מסירה. מחלוקת התנאים היא אם יש בכלל צורך בעדים ע"מ ליצור חפצא של שטר. לדעת רבי מאיר, יש צורך כזה וממילא אנו זקוקים לעדי חתימה, ואילו לדעת רבי אלעזר אין צורך כזה ואין סיבה להצריך עדי חתימה.

השיטה השלישית היא הבנת הרמב"ן ורבינו אפרים בדברי הר"ן, לפיה רבי אלעזר מסתפק בעדי חתימה מצד עצמן, גם ללא עדי מסירה ולא מפני שהם מהווים עדות על המסירה. גם כאן עולה השאלה ששאלנו בר"א והרמב"ן בדעת ר"מ, מה בנוגע לצורך בעדי מסירה, המתחייב לכאורה מסוגיית הגמרא בקידושין, לעיל?

5) יישוב דברי רבינו אפרים והרמב"ן

על-מנת לתרץ את שתי השאלות שהעלנו על דברי רבינו אפרים והרמב"ן, נראה לתרץ כדלקמן:

יסוד הדבר הוא, ש"על פי שנים עדים יקום דבר", המצריך בכל התורה שני עדים במעמד הקניין, הוא זה המצריך בקניין שטר שני עדים על השטר. בשונה מהבנתנו עד עתה שהצורך בשני עדים הוא דיון נפרד, במהו שטר. עד עתה סברנו שאופן הקנייה בשטר הנו, כבכל הקניינים, על-ידי מסירתו. אם כן הוא, ברור שגם כאן נצריך עדים על המסירה. בנוסף הבנו, שיש גם מחלוקת תנאים בשאלה מהו החפצא של שטר שעל ידו צריכה להעשות המסירה, האם סתם נייר שכתוב בו תוכן הקניין או שמא "עדות כתובה". לדרך זו אין הכרח לומר שבשטר יוצאים אנו מהמושגים הרגילים בקניין, ורק שבנוסף לכך התווסף דיון במהו שטר.

כעת, נפגשים אנו עם הבנת הרמב"ן ורבינו אפרים בדברי הר"ף, המוותרת על עדי מסירה בכלל. לשיטה זו, המסקנה העולה לכאורה היא שקניינו של שטר איננו במסירה אותו כי אם בהיותו ביד הקונה, כלומר ביצירת תוצר של בעלים. זאת אומרת, קיים חילוק בין כל הקניינים שבתורה לבין קנין שטר. בכל הקניינים הפעולה הקניינית הנה שינוי מעמד החפץ על-ידי מסירתו, ואילו בשטר לא נעשה שינוי בחפץ, אלא הקונה נעשה לבעלים, בכך שבידו שטר האומר שקנה.

לפי האמור, הפעולה הקניינית בשטר הנה יצירת מצב שהשטר הוא בידי הקונה. המסירה הנה רק תנאי חיצוני-מציאותי הנדרש להיווצרותו של מצב זה. בקניין שטר אין צורך בדיעה על המסירה אלא הדרישה היא שתהיה ידיעה על המציאות החדשה של בעלים שנוצרה.¹²

כעת ניתן לגשת לבירור מחלוקת התנאים. לפי רבי מאיר יתבצע קניין שטר רק אם הראייה נמצאת בגוף השטר, והעדות הכתובה שביד הבעלים היא שעושה אותו לבעלים. לעומת זאת, לפי רבי אלעזר, אף עדי מסירה יכולים לשמש כעדים על הימצאות השטר שביד הקונה,¹³ ומכיוון שכך הוא, מבאר הרמב"ן, יש גם עדיפות לכך שיהיו עדי מסירה כיון שאז אינה צריכה לשמור על השטר שלא יאבד או מן העכברים.

¹² הדברים יוטעמו במיוחד על-פי ביאורו של בעל המנחת אשר, שעצם הצורך הרגיל בעדות בעת המסירה הנו דרישה של התורה שהקניין יעשה באופן שאפשר לאכוף עליו, כלומר, לדעת על קיומו.

¹³ ונוסיף, שלכאורה גם הודאת בעל דין תועיל לכך.